

2. II. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՍԻՐԻԱՅԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՄԱՆԴԱՏԱՅԻՆ ՌԵԺԻՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (1920—1936 թթ.)

Մինչև 1918 թ. Սիրիան Օսմանյան կայսրության վիլայեթներից մեկն էր։ Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո Անգլիան ու Ֆրանսիան իրար մեջ բաժանեցին արաբական երկրների մանդատները։ Սիրիայի և Լիբանանի մանդատը տրվեց Ֆրանսիային։

Խոսելով Սիրիայի սոցիալ-տնտեսական վիճակի մասին, պետք է ասել, որ այս հարցը միայն Սիրիայով չի սահմանափակվում, այլ վերաբերում է Սիրիային և Լիբանանին, որովհետև այս երկու երկրները մինչև 1950 թ. մարտ ամիսը տնտեսապես սերտորեն կապված էին իրար հետ, գոյություն չունեին տնտեսական սահմաններ և կապիտալն ու ապրանքներն ազատ շրջանառություն էին կատարում։ Սիրիացի տնտեսագետ Բուրհանը դրել է, որ դժվար է ձեռնարկել Սիրիայի բաժինը երկու երկրների արտաքին առևտրի, արտահանման ու ներմուծման և առևտրական եկամուտների ընդհանուր բաժնում, որովհետև Սիրիայի և Լիբանանի արտաքին առևտրի վարչությունը գտնվում էր այսպես կոչված «հասարակաց շահերի Գերագույն խորհրդի ղեկավարության տակ»¹։

Առանձին երկրների վիճակագրական տվյալների բացակայությունը, հասկանալի է, դժվարացնում է մեր խնդիրը։ Ուստի մեր աշխատության մեջ «Սիրիա» ասելով պիտի հասկանանք սիրիա-լիբանանյան տնտեսական, առևտրական և մաքսային մի

¹ Bourhan Ch. l'Economie syrienne et les relations économiques et douanlières avec ses voisins arabes, Genève, 1958. p. 43.

միասնություն: Այնուամենայնիվ, ամեն մի հնարավոր դեպքում տվել ենք Սիրիային վերաբերող առաջին տվյալները:

Սիրիայի մանդատը ստանալը ֆրանսիական կապիտալի համար սեփական մոնոպոլ դրություն: Ֆրանսիական իմպերիալիստները Սիրիան դիտում էին իբրև իրենց ամենահարուստ գաղութը, որը պետք է վերածվեր Ֆրանսիայի հացի շտեմարանի և հումքի բաղադրի: Ֆրանսիական կապիտալը, որ նավթի և բամբակի հարցում կախված էր անդլո-ամերիկյան հումքից, ձգտում էր իրեն ապահովել հումքի սեփական ռեսուրսներով, Ֆրանսիայի տեքստիլ արդյունաբերությունը աղատել ամերիկյան բամբակի ներմուծումից: Այս նպատակով ֆրանսիական իմպերիալիստները ծրագրել էին ստեղծել «ֆրանսիական Եգիպտոս»², այսինքն՝ բամբակի բազա, շխոսելով արդեն տեքստիլ արդյունաբերության համար ուրիշ հումքային ռեսուրսների մասին՝ բուրդ, մետաքս և այլն:

Սիրիան ներկայացնում էր սպառման խոշոր և կարևոր շուկա ֆրանսիական արդյունաբերական արտադրանքների համար: Նավահանգիստների, երկաթուղիների և խճուղիների կառուցումն ու արդիականացումը մեծ հնարավորություններ էին ստեղծում ֆրանսիական կապիտալի արտահանման և հսկայական գերշահույթ ստանալու համար:

Միևնույն ժամանակ Սիրիան գտնվելով երեք մայրցամաքների՝ Եվրոպայի, Ասիայի և Աֆրիկայի հատման տեղում՝ ռազմաստրատեգիական կարևոր նշանակություն ուներ:

Սիրիան գլխավորապես գյուղատնտեսական երկիր է:

Գյուղատնտեսությունը և անասնապահությունը անհրաժեշտ կենսամթերքներ են մատակարարում բնակչությանը և հումք՝ թեթև ու սննդի արդյունաբերությանը: Արտահանվող մթերքների մեծ մասը այդ երկու ճյուղերի արտադրանքն են: Սակայն գոյություն ունեցող հողային հարաբերությունները, արտադրության պրիմիտիվ կազմակերպումը, մեխանիզացիայի, ոռոգման սիստեմի անբավարար զարգացած լինելը, պարարտանյութերի անբավարար կիրառումը լուրջ արգելք էին հանդիսանում գյուղատնտեսության զարգացմանը:

Սիրիայի ամբողջ տերիտորիան հավասար է 184 հազար քառ. կմ.ի: Մշակման համար պիտանի 4 միլիոն հեկտար ընդհանուր ֆոնդից

² «Страны Востока». Экономич. справочник, т. I, Ближний Восток, М., 1934, стр. 227.

մանդատային ուժի տարիներին մշակվում էր միայն 2 միլիոն հեկտարը: Մնացած հողատարածությունը չէր օգտագործվում ոռոգման սիստեմի, ժամանակակից գյուղատնտեսական տեխնիկայի բացակայության և ճահիճների պատճառով: Ֆրանսիական մանդատային իշխանությունները ձգտում էին լայնացնել ցանքատարածությունները և ավելացնել գյուղատնտեսական հիմնական կուլտուրաների՝ ցորենի և գարու արտադրությունը, սակայն, նրանց այդ ձգտումները չիրականացան: Ցորենի և գարու, ինչպես նաև մյուս կուլտուրաների արտադրությունը շարունակ նվազել է:

Արաբ տնտեսագետ Թրաբուլսիի տվյալներով մինչև առաջին համաշխարհային սլատերազմի սկիզբը ցանքատարածության յուրաքանչյուր հեկտարի միջին բերքը կազմել է ցորենինը՝ 14,6 ցենտներ, գարունը՝ 14 ցենտներ: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկզբին, բերքատվությունը համապատասխանորեն իջել է՝ 9,1 և 10,5 ցենտների, այսինքն՝ 1913 թվականից մինչև 1938 թ. այս հրկու կարևոր կուլտուրաների միջին բերքը կրճատվել է համարյա 30 տոկոսով³:

Ֆրանսիական մանդատային իշխանությունները փորձեր են արել Սիրիայում ագրարային հարցը յուրովի լուծելու համար: Գաղութարարները «հողային ունեցումի» անվան տակ վարել են գյուղացիական հողերի բռնագրավելու քաղաքականություն՝ հօգուտ տեղական կալվածատերերի և մոնոպոլիստական ընկերությունների: Մանդատային իշխանություններն անցկացրին հողային կադաստր: Հստ ալդ կադաստրի բռնագրավվում էին այն հողամասերը, որոնց նկատմամբ սեփականության իրավունքը չէր հիմնավորված համապատասխան փաստաթղթերով: Սրանից հատկապես տուժում էին մանր հողատերերը, որոնց մի մասը իր սեփականությունը հաստատող համապատասխան փաստաթուղթ չունեի: Կադաստրը նպաստում էր գաղութարարների և տեղական կալվածատերերի հողային սեփականության ամրացմանը: Օկուպանտների հետ անձնական կապերի շնորհիվ կալվածատերերին հաջողվում էր իրենց անունով հողային սեփականության փաստաթուղթ ձեռք բերել: Այսպիսով, ֆրանսիական «հողաշինարարությունը» հեշտացնում էր գյուղացիական հողերի բռնագրավումը:

Կալվածատերերի ձեռքում հսկայական հողային տարածությունների կենտրոնացման մյուս ուղին պետական հողերի հափըշ-

³ Traboulsi Izzet, *l'Agriculture syrienne entre les deux guerres*, Beyrouth, 1948, p. 142.

տակումը և քուլտորների հողերի «գնումն» էր, Սիրիայի զիտու-
թյունների ակադեմիայի նախկին պրեզիդենտ Մուհամմեդ Փուրդ
Սլիի տվյալներով մինչև երկրորդ համաշխարհային պատերազմը
Համայի պրովինցիայում 164 գյուղերի հողերի 80 տոկոսը իրենց
ձեռքում են պահել ֆեոդալական հիմք ընտանիքներ⁴։ Սիրիայի
խոշոր կալվածատերերից մեկը, Ռաշադ Փարմատան խոստովանել
է, որ հողերի մեծ մասը պատկանում է կալվածատերերին և որ
առանձին կալվածատերեր ունեն հսկայական տարածությունների
հասնող հողամասեր⁵։ Տասնյակ գյուղերի հողային ֆոնդի խսկական
տերերը Սիրիայում եղել են 7 հարուստ ընտանիքներ, դրանք են՝
Բարադի, Աղմ Քիլանի, Թեյֆուր, Շիշակլի, Բարուտի և Մարխեք
ընտանիքները... Բարադի ընտանիքը տիրել է 49 գյուղերի հողա-
յին ֆոնդին, Աղմիները՝ 25, Քիլանին՝ 24 և այլն⁶։

Սիրիայի հողերի զգալի մասը կազմում են մուսուլմանական
մզկիթներին պատկանող վակֆ⁷ հողերը։ Վակֆի ինստիտուտը առա-
ջացել է հողերը կամ շենքերը որոշակի ակտով մզկիթներին կտա-
կելու ուղիով։ Վակֆ դույքը քաղաքացիական օրենսդրության շրջ-
անակից դուրս գալով, անցնում է վակֆերի մինիստրությանը։

Մերձավոր արևելքում, ինչպես իրավացիորեն նշում է ֆրան-
սիական տնտեսագետ Ժ. Վելերսը, յուրաքանչյուր կրոնական հաս-
տատություն հանդիսանում է մի կալվածատեր, 1934 թ. տվյալնե-
րով Սիրիայում և Լիբանանում կար 4 հազար տարբեր տեսակի
անշարժ վակֆ գույք, որի արժեքը կազմում էր մեկ ու կես մի-
լիարդ ֆրանկ⁸։ Մուսուլմանական հոգևորականության վերին խավը
համագործակցելով մանդատային իշխանությունների հետ մեծ
եկամուտներ էր ստանում վակֆ հողերի օգտագործումից և արար
գյուղացիության շահագործումից։

⁴ محمد كرد علي، كتاب خطط الشام، دمشق، ١٩٦٢، ص ٢١٤

⁵ Traboulsi, *Նույն տեղում*, էջ 49, տես նաև «دمشق»

١٢٨٠، تشرين الاول ٢٩

⁶ „L'Asie Française“, 1933, avril, № 309, p. 132.

⁷ Արաբերեն «վակֆ» տերմինը բառացի նշանակում է կանգառում, իսկ մուս-
սուլմանական իրավունքի լեզվով և փոխաբերական իմաստով որևէ գույքի նվիրա-
բերումը մզկիթներին, բարեգործական նպատակներով օգտագործելու համար։

⁸ Bourban, *նշված աշխատությունը*, էջ 47։

Սիրիայում մշակելի հողերի միայն 20 տոկոսն էր կազմում գյուղացիական մանր տնտեսությունների սեփականությունը: Սիրիացի տնտեսագետ Ահմեդ էս-Սամմանը նշում է, որ Սիրիայում գյուղացիական ընտանիքի միջին հողաբաժինը կազմում է՝ ջրովի հողերում—2,5 հեկտար, իսկ անջրդի հողերում—7,5 հեկտար⁹: Այս հողաբաժինները մեծ մասամբ գտնվում են լեռնային շրջաններում, որտեղ աշխարհադրական պայմանները թույլ չեն տալիս խոշոր հողատիրություն ստեղծել¹⁰:

Օսմանյան կայսրության քայքայումից հետո Սիրիայում թուրքական պետությանը և սուլթան Արդուլ Համիդին պատկանող հրակայական հողատարածություններն անցան ֆրանսիական իշխանությունների ձեռքը, որոնք այդ հողերը վաճառեցին գյուղացիներին դրանց արժեքը 15 տարվա ընթացքում վճարելու պայմանով¹¹: Սակայն հողային այս «ռեֆորմից» օգտվեցին ունևոր և շահագործող տարրերը: Հող գնած գյուղացին պարտավոր էր տարեկան վճարումները կատարել ժամանակին: Չունենալով անհրաժեշտ դրամ նա ստիպված դիմում էր վաշխառու կալվածատիրոջ օգնությանը և մեծ տոկոսներով դրամ վերցնում: Մի քանի տարվա ընթացքում մեծ պարտքերի տակ ընկնելով, նա հավիտյան կորցնում էր մի փոքր հողամասի սեփականատերը դառնալու հույսը: Այսպիսով, այս հողերը նորից անցնում են կալվածատերերի և մասամբ ունևոր գյուղացիների ձեռքը: Սիրիական բուրժուազիայի շատ ներկայացուցիչներ, հատկապես խոշոր առևտրականները, մեծ հողատերեր են դառնում և ունեն միջոցներով տիրանալով գյուղացու հողին¹²:

Այս բոլորի հետևանքով ստեղծվեց մի դրություն, երբ, ինչպես նշում է Ժակ Վելերսը ճով մշակում է հողը, նա դրա տերը չէ, իսկ ով որ հողի տերն է, նա չի մշակում այն»¹³:

احمد الثمان، مخاضرات في الاقتصاد في سورية، القاهرة، ٩

١٩٥٥، ص ٢٦

¹⁰ Mounayer Nasib, Le Regime de la terre en Syrie, Paris, 1929, p. 203.

¹¹ Traboulsi, նշված աշխատությունը, էջ 66:

¹² D. Warriner, Land and Power in the Middle East, London, 1948, p. 85.

¹³ Ж. Велерс, Крестьяне Сирии и Ливана, пер. с франц. М., 1952, стр. 146.

Սիրիայի գյուղացիության երկու երրորդը, մոտ 340 հազար տնտեսություն¹⁴ հողագործ էր։ Ուստի և լայն տարածում էր գտել վարձակալման սիստեմը։ Վարձակալության պայմանագիրը սովորաբար կնքվում էր մեկ տարով։ Կալվածատերը, քաղաքում ապրելով, անմիջականորեն չէր ղեկավարում իր տնտեսությունը։ Ամբողջ գործը ղեկավարում էր կառավարիչը։ Այս փոխանորդը կամ վաթիլը գյուղացու իսկական տերն էր և օգտվելով իր դիրքից, ամեն կերպ աշխատում էր գյուղացու հաշվին հարստանալ։ Գյուղացու կյանքում այս պարադիտային «երրորդ անձնավորության» առկայությունը կրկնապատկում էր նրա ստրկացումը¹⁵։ Սակայն, երբ ժամանակ առ ժամանակ ֆելլահի թշվառությունը գերազանցում էր սովորական չափից, երբ անբերրիության տարիներ էին վրա հասնում, կալվածատիրոջ կամ կառավարչի չափից դուրս դաժանությունը համբերությունից հանում էր ֆելլահներին։ Նրանք հավաքում էին ռերբը, հեռացնում կառավարչին ու վառում կալվածատիրոջ տունը, ինչպես այդ տեղի ունեցավ 1935 թ. Համայում, Փիլանինների կալվածատիրական ընտանիքի հետ։

Գյուղացիությանը շահագործում էին թե՛ կալվածատերերը և թե՛ վաշխառուները։ Թրաբուսին ճիշտ կերպով մատնանշել է, որ կառավարական հաստատությունները չէին էլ մտածում գյուղացիներին վաշխառուների ճանկերից ազատելու մասին։ Վերջիններիս մնում էին վարկային միջոցների և մանավանդ կարճ ժամկետով վարկի գլխավոր հաթաթողները¹⁶։

Սիրիայում հիմնված գյուղատնտեսական բանկերը, որոնք պատկանում էին ֆրանսիական կապիտալին, վարկավորում էին միայն կալվածատերերին և առևտրականներին։ Գյուղացիները ամբողջովին կախման մեջ էին վաշխառուներից։

Ֆրանսիական բուրժուական պատմաբանները և տնտեսագետները (Ժակ Վելբրս, Կարնիե և ուրիշները) ապարդյուն փորձեր են անում ապացուցելու Ֆրանսիական մանդատային կառավարման «բարերար» ազդեցությունը Սիրիայի տնտեսության վրա, որ իբր թե ֆրանսիական իշխանությունների Սիրիայում վարած քաղաքականության շնորհիվ երկիրը բարգավաճել է, ցանքատարա-

¹⁴ «Современная Сирия», М., 1958, стр. 47.

¹⁵ Ж. Велерс, նշվ. աշխ., էջ 151.

¹⁶ Traboulsi, նշվ. աշխ., էջ 123.

ծովայիններն ավելացել են, բերքատվությունը բարձրացել և այլն։
 Երանց այդ պնդումներն անհիմն են, որովհետև փաստերը, ինչ-
 պես ցույց տվեցինք, ապացուցում են հակառակը։

Սիրիայի տնտեսության մեջ զգալի տեղ էր զբաղում շերամա-
 ւաճառությունն ու մետաքսագործությունը։ Ֆրանսիական մոնոպո-
 լիստները հետպատերազմյան շրջանում մեծ ջանքեր գործադրեցին
 Սիրիան մետաքսի հումքի բազայի վերածելու համար։ Այս առթիվ
 Ժ. Վելերսը գրում է, որ մանդատային իշխանություններն արեցին
 այն ամենը, ինչ հնարավոր էր շերամաբուծությունը զարգացնելու
 համար, որը պետք է դառնար Լիոնի ֆաբրիկաներին հումքով ա-
 պահովելու աղբյուրներից մեկը։ Այդ նպատակով պարզենք տրր-
 վեցին արտադրանքի համար, տնկին զրվեցին և այլն։ Սակայն
 այդ միջոցառումները սպասված արդյունքը չտվեցին։ Պաշտոնա-
 կան տվյալները ցույց են տալիս, որ բոժոժի արտադրությունը
 աստիճանաբար նվազել է։ Ստորև բերված աղյուսակը ցույց է տա-
 լիս բոժոժի արտադրության ու արտահանման պատկերը մինչպա-
 տերազմյան և ֆրանսիական մանդատի տիրապետության ժամա-
 նակաշրջանում¹⁷։

Տարիներ	Արտադրվել է (տոննաներով)	Արտահանվել է (տոննաներով)
1910	6100	
1930	3575	191
1936	956	

Այս տվյալները ցույց են տալիս, որ ֆրանսիական տիրապե-
 տության ժամանակ մետաքսի արդյունաբերությունը Սիրիայում
 անկման էր հասել, որի հետևանքով վատացավ շերամապահ ֆել-
 լահների վիճակը¹⁸։ Սիրիական շերամաբուծության անկման պատ-
 ճառները ճապոնական մրցակցությունը և արհեստական մետաք-
 սագործության լայն զարգացումն էր։ Տեխնիկական կուլտուրանե-
 րից միայն բամբակի արտադրությունն էր, որ այդ տարիներին
 ղարզացավ։ Մանդատային իշխանություններն ամեն կերպ ձեռ-
 քառում էին մեծացնել նրա ցանքատարածությունները և հասցնել

¹⁷ Himadeh Said, Economic organization of Syria, Beirut, 1936, . 157.

¹⁸ Traboulsi, նշված աշխատությունը, էջ 173։

800 հազար հեկտարի¹⁹։ Այդ նպատակով նրանք մի շարք արտոնություններ տվեցին կալվածատերերին ու գյուղացիներին։ Ձրիաբար բամբակի սերմեր բաժանվեց, ժամանակավորապես հարկից ազատվեցին նոր մշակվող հողամասերը, քաջալերվում էր տեղական բամբակազտիչ գործարանների կառուցումը և այլն։ Այս բոլոր միջոցառումները զգալի արդյունքներ տվեցին. բամբակի ցանքատարածությունները 1922 թ. 22.000 հեկտարից 1936 թ. հասավ 40.380 հեկտարի։ Սակայն բամբակի արտադրության Ֆրանսիական պլանը չիրականացավ։

Մանդատային ռեժիմի տարիներին խոր ճգնաժամ ապրեց նաև Սիրիայի քոչվորական անասնապահությունը, որը քոչվոր արաբների եկամտի ու գոյության հիմնական աղբյուրն էր։ Քոչվոր անասնապահի արտադրած ուղտի և ոչխարի բուրդը հումք էր ծառայում թե՛ արտահանման և թե՛ տեղական տեքստիլ արդյունաբերության համար։

Արևմուտքի երկրները էժան ապրանքներով լցրել էին սիրիական շուկան և մեծ հարված հասցրել երկրում երբեմնի ծաղկած տեքստիլ արդյունաբերությանը։ Արաբ անասնապահը ղրկվել էր իր բուրդը երկրի շուկայում վաճառահանելու հնարավորությունից։ Բացի այդ, Ավստրալիայում, Արգենտինայում և այլ երկրներում ոչխարաբուծության և բրդի արտադրության զարգացումը զգալի չսփուլ կրճատել էր սիրիական բրդի արտահանումը։

Ֆրանսիական մանդատային իշխանությունների քաղաքականությունը ավելի սրեց քոչվորային տնտեսության ճգնաժամը։ Նրանք քոչվոր անասնապահին ժանրաբեռնեցին մեծ հարկերով։ Բադի ընդհանուր հարկերից, գոյություն ունեւ ռաւ «աղնամ» հարկը՝ հարկ անասունների վրա, որ վճարում էին քոչվոր և նստակյաց անասնատերերը։ Ֆրանսիական իշխանությունները «աղնամը» փոխարինեցին դրամահարկով և այն կապալով տվեցին քոչվոր ցեղապետերին։ Հարկ գտնձելու այս սխտեմը ամենահարմար միջոցն էր զեղծումների, կեղեքումների և շարաշահումների համար։

Քոչվորական տնտեսությանը մեծ հարված հասցրեց ծովային նավագնացության, երկաթուղային փոխադրումների և ավտոտրանսպորտի զարգացումը։ Նրանք արժեքազրկեցին ուղտերի քարավանային տրանսպորտի վաղեմի նշանակությունը, քոչվորներին դրկեցին ավանդական եկամուտներից, որ նրանք ստանում էին

¹⁹ Himadeh, նշված աշխատությունը, էջ 79։

բնոնների ու մարդկանց տեղափոխումից: Այս բոլորի հետևանքով առաջացած քոչվորական տնտեսության խոր ճգնաժամը քոչվոր անասնապահին ստիպում էր թողնել անապատը, իր տնտեսությունը և սովից փրկվելու համար քաղաքներում ապաստան որոնել: «Աղքատությունը և սովը,— ասում է Վելերսը,— քոչվորների ամենաաղքատ խմբերին ստիպում է թողնել քոչվորական կյանքը և ֆելլահի աշխատանքով գոյության միջոցներ փնտրել, անցնել նստակյաց կյանքի»²⁰:

Արաբ տնտեսագետ Մունիր աշ-Շարիֆը հետևյալ կերպ է նրկարագրել անապատի արարների վիճակը. «Արաբ մեր քոչվոր եղբայրները,— դրել է նա,— հաղիվ էին աղատվել թուրքերից, հանկարծ ընկան Ֆրանսիայի ճնշման տակ... Սա դեռ չեմ տեսել արաբներ, որոնք ավելի շատ տանջված լինեն, քան անապատի արաբները»²¹:

Քոչվոր անասնապահի համար հուսահատական վիճակ էր ստեղծվում նաև երաշտի տարիներին:

Բեյրութում հրատարակվող «Ավետիք» ամսագիրը հետևյալ կերպ է բնութագրել Սիրիայի տնտեսական վիճակը 1932—1933 թթ. «Սուրիո մեջ տիրող երաշտի պատճառով անասունները կմահանան, ցանքը փշանալու վրա է և եթե այսպես շարունակվի կլրնա կատարյալ սովի մատնվել երկիրը... Ժողովուրդը սահմակած կղիմե երկնային օգնության, կաղոթեն իսլամ ու քրիստոնյա հայացելով անձրևաբեր եղանակ մը—որ պիտի կարենար փրկել ստույգ աղետե մը այս երկիրը: Երաշտը և ցուրտը չորացրին արոտները և սպանեցին արջառ ու անասուն: Պետվիճենք անոթութենե մղված կը խուժեն դեպի քաղաքները իրենց մնացորդ հոտերով»²²:

Ստորև տրվող աղյուսակը ցույց է տալիս ֆրանսիական իմպերիալիստների տասնվեց տարվա տիրապետության ընթացքում Սիրիայի անասնապահության վիճակը համեմատած մինչ պատերազմյան տարիների հետ»²³:

	1914 թ.	1935 թ.
Խոշոր եղջ. անասուններ	413 հազար	368 հազար
Ոչխար	4100 հազար	2056 հազար
Ուղտ	158 հազար	188 հազար
Զի, ցորի, էջ	230 հազար	190 հազար

²⁰ Ж. Велерс, стр. 97.

²¹ منيسر الشريف, էջ 73:

²² «Ավետիք», Բեյրութ, 28 հունվարի 1933 թ.:

²³ «Современный Восток в цифрах и картах», М., 1937, стр. 28.

Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը (1929—1933) մեծ հարված հասցրեց Սիրիայի առանց այդ էլ քայքայված ժողովրդական տնտեսությանը: Ծգնաժամը առաջին հերթին հարվածեց Սիրիայի գյուղատնտեսությանը, հատկապես նրա հիմնական ճյուղերին՝ անասնապահությանը, շերամապահությանը, ծխախոտագործությանը: Ծգնաժամի տարիներին խիստ կրճատվեց արտահանությունը: Դա պարզ երևում է հետևյալ թվերից. հում մետաքսի արտահանումը 230 տոննայից իջավ 108 տոննայի, բոժոժինը՝ 286 տոննայից 197 տոննայի, բրդինը՝ 6 հազար տոննայից 1500 տոննայի. հում կաշվինը՝ 1030 տոննայից 318 տոննայի, անասունների՝ 250 հազար զլխից 15 հազար զլխի²⁴, Առանձնապես զգալի եղավ ճգնաժամի ազդեցությունը սիրիական բրդի արտահանման վրա, որը ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում և Իտալիայում տեքստիլ արտագործյան կրճատման արդյունք էր:

Ֆրանսիական մանդատային ռեժիմի տարիներին նպաստավոր պայմանների մեջ չէր գտնվում նաև Սիրիայի աղգային արդյունաբերությունը: Ֆրանսիական մանդատային իշխանությունների քաղաքականությունը չէր խրախուսում նրա հետագա զարգացումը: Դրա մասին է վկայում թեկուզ այն փաստը, որ վեց տարվա ընթացքում՝ 1930—1936 թթ. ընդամենը 11 մլն. 57 հազար լիրա է ներդրվել արդյունաբերության մեջ:

Ֆրանսիական մոնոպոլիստները կառուցում էին այնպիսի ձեռնարկություններ, որոնք անմիջական օգուտ էին բերում և կարող էին կարճ ժամանակամիջոցում փոխհատուցել իրենց ծախսերը: Այդպիսի ձեռնարկություններ էին, օրինակ, Ֆրանսիական ռազմական բազաների կառուցման համար ցեմենտ և ասֆալտ մատակարարող գործարանները: Միևնույն ժամանակ Ֆրանսիական կապիտալիստները Սիրիայի քաղաքներում կազմակերպում են կոմունալ կոնցեսիոն ձեռնարկություններ և մեծ շահույթներ են ստանում դրանից: Նրանց ձեռքումն էր գտնվում կոմունալ ձեռնարկությունների մեծ մասը (էլեկտրակայաններ, ջրմուղ, տրամվայ և այլն): Այդ կոնցեսիոն ձեռնարկություններին մասնակցում էին նաև տեղական խոշոր կապիտալիստները, Իսկ սիրիական ազգային բուրժուազիայի ձեռքումն էին գտնվում մանր արդյունաբերական ձեռնարկությունները՝ տեքստիլ ֆաբրիկաները, կոնսերվի, օճառի գործարանները և կաշվի ոչ մեծ գործարանները:

²⁴ «Аграрный вопрос и крестьянское движение», т. IV, М., 1937, стр. 233.

Տեղական արդյունաբերության և արհեստագործության համար իրոժանարար ազդեցություն ունեցավ մանդատային իշխանությունությունների մաքսային քաղաքականությունը: Սիրիական մաքսային տարիքը նախատեսում էր հումքի բավականին լայն տեսակների, մեքենաների և մեքենայական սարքավորումների ներմուծում առանց մաքսատուրքի²⁵: Դա մեծ շահույթներ էր բերում մոնոպոլիստներին: Մաքսային տարիքը նախատեսում էր նաև նորմալ և բարձր դրույքներ: Վերջիններս կիրառվում էին Ազգերի լիգայի ոչ անդամ երկրների նկատմամբ, բացառությամբ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների: Փաստորեն բոլոր երկրները կարող էին ազատ կերպով մրցել սիրիական շուկայում: Այդ մրցությունը մեծ հարված հասցրեց Սիրիայի արդյունաբերությանը: Տեղական արհեստավորների արտադրանքները, հատկապես տեքստիլ արդյունաբերության, որոնք երկար տարիներ բավարարում էին ներքին շուկայի պահանջները, չկարողացան մրցել արտասահմանից ներմուծվող ապրանքների հետ: Սիրիան և Լիբանանը երկու պատերազմների ընթացքում շատ տուժեցին ներմուծված ապրանքների, հատկապես ճապոնական արտադրանքների մրցակցությունից,— գրել է տնտեսագետ Մուսսալին:

Տասնյակ հազարավոր արհեստավորներ, բանվորներ,—նշում է Ֆարրան,— մնացին առանց աշխատանքի: Հատկապես կանայք, որոնք երեխաների հետ տանը աշխատելով շնչին վարձ էին ստանում, կորցրին իրենց եկամտի աղբյուրը²⁶: Շատ արհեստավորներ, չդիմանալով օտարերկրյա մրցակցությանը, փակեցին իրենց արհեստանոցները:

Տեքստիլ արդյունաբերության կարևոր կենտրոններ հանդիսացող Հալեպում և Դամասկոսում արտադրանքը նվազելու մասին վկայում են հետևյալ թվերը (հազար մետրերով)²⁷:

	Հալեպում		Դամասկոսում		
	1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1931 թ.	1932 թ.
Բամբակեղեն զործվածքներ	1666.7	1742.4	721.6	2563.0	679.8
Մեաքսե զործվածքներ	1760.0	1460.6	1771.0	1661.0	875.6
«Աղապանի» կոշված զործվածքեղեն	1141.8	510.4	114.4	1313.4	193.6

²⁵ Farra Adnan, L'Industrialisation en Syrie, Genève, 1950, p. 165.

²⁶ Farra, *Նշված աշխատությունը*, էջ 165.

²⁷ «Страны Востока», ч. I, Ближний Восток, М., 1934, стр. 243.

Սիրիայի շորս մեծ քաղաքներում՝ Հալեպում, Դամասկոսում, Հոմսում և Համայում առաջին համաշխարհային պատերազմից առաջ և դեռ է 30 հազար տնայնագործական գործվածքային հաստոց, իսկ 1931 թ. մնացել էր միայն 4.400 հաստոց²⁸:

1934 թ. տվյալներով Սիրիայում կային հետևյալ արդյունաբերական ձեռնարկությունները²⁹:

Բամբակազտիչ գործարաններ	5
Մետաքսամանական ֆաբրիկաներ	72
Ծխախոտի գործարաններ	26
Ցեմենտի գործարաններ	2
Ոչ մեծ կաշեգործարաններ	17

Բացի վերոհիշյալ ձեռնարկություններից, կային նաև գորգագործական, օճառի, լուցկու, կղմինդրի և սննդի արդյունաբերության հարյուրավոր մանր ձեռնարկություններ: Դամասկոսը հայտնի էր սառը զենքի և փայտից, կաշվից, ոսկուց ու արծաթից պատրաստված գեղարվեստական արտադրանքներով: Այս բոլոր ձեռնարկություններում 1934 թ. աշխատել է 203,297 բանվոր (1913 թ.՝ 309,525 բանվոր), որոնցից 38,124 մարդ գործարաններում, իսկ 165,803 մարդ՝ արհեստագործական արդյունաբերության մեջ³⁰:

1913 թ. համեմատությամբ բանվորների թվի նվազումը բացատրվում է տնայնագործական արդյունաբերության անկումով և արդյունաբերության մեջ նոր, կատարելագործված մեքենաների տեղադրումով:

Ֆրանսիական իմպերիալիստների այսպիսի քաղաքականության հետևանքով երկրում ստեղծվեց ծանր դրություն: Ֆրանսիական իշխանությունները վախենալով, որ դա կուժեղացնի իրենց դեմ ուղղված օպոզիցիան, հանդես եկան այսպես կոչված «տնտեսական ռեֆորմների» ծրագրով³¹:

Սիրիայի տնտեսական «զարգացման» նպատակների համար ֆրանսիական իմպերիալիստները երկրում ներդրեցին 500 միլիոն

²⁸ F a r r a, էջ 165:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 125, տե՛ս նաև «Современный Восток в цифрах и картах», Экономический справочник, М., 1937, стр. 28.

³⁰ F a r r a, նշված աշխատությունը, էջ 125:

³¹ نجيب ارمنازى، سورية من الاختلال للجللاء، القاهرة، ١٩٥٣، ص ٥٦

Ֆրանկ³²։ Իսուց այդ գումարի շատ շնչին մասը ծախսվեց տնտեսական նպատակների համար։ Դրա փոխարեն մանդատային իշխանությունները կառուցում էին ուղղմական բազաներ և օդանավակայաններ, ասֆալտապատում երկրի կարևորագույն մագիստրալները։ Ավարտվեց մինչև Իրաքի սահմանը հասնող Բաղդատի երկաթուղու կառուցումը։ Ֆրանսիական իմպերիալիստների համար բացառապես մեծ կարևորություն ստացավ 1935 թ. սկզբներին կառուցված նավթամուղը, որը Իրաքի նավթը փոխադրում է Միջերկրական ծովի ափերը։

Ավելացավ նաև ցեմենտի արտադրությունը։ Շեկկայի և Դումմարի ցեմենտի գործարանները 1934 թ. արտադրել են՝ առաջինը 80 և երկրորդը 28 հազար տոննա ցեմենտ։ 1936 թ. այդ գործարաններում նոր վառարաններ կառուցվեցին, որով ցեմենտի արտադրությունը 1937 թ. հասավ 250 հազար տոննայի³³, ցեմենտի արտադրության աճը բացատրվում է ուղղմական օբյեկտների շինարարության ընդլայնմամբ։

Սիրիայի էկոնոմիկայում մեծ դեր էին խաղում ֆրանսիական մոնոպոլիստական ընկերություններ՝ Դամասկոս-Համա երկաթուղային ընկերությունը, Ժխախոտի «Ռեֆի» ընկերությունը, «Իրաք պետրոլիում» նավթային ընկերության մասնաճյուղը, «Ալժիր-թունիսյան հողային վաճառ» ընկերությունը, «Էլեկտրական լուսավորություն և տրամվայի ընկերությունը» և բազմաթիվ բաժնետիրական ու ապահովագրական ընկերություններ։ Մոնոպոլիստական այս ընկերությունները Սիրիայում ֆրանսիական իմպերիալիզմի ամրոցներ էին, որոնց գլխավորում էր ֆրանսիական կապիտալին պատկանող «Սիրիայի և Լիբանանի բանկը» իր ֆիլիալներով։ Վերոհիշյալ ընկերությունների տարեկան մաքուր շահույթը հավասար էր Սիրիայի և Լիբանանի ազգային ամբողջ կապիտալ ներդրումներին³⁴։

Այսպիսով, ֆրանսիական մանդատի ժամանակ մի խումբ կապիտալիստներ անխնա թալանում էին երկրի հարստությունը։

Սիրիայի ֆեյլահների իմպերիալիստական ստրկացման, կոնկրետ ձևերից մեկը Ժխախոտի ֆրանսիական մոնոպոլիստների «Ռեֆի» ընկերության վարած քաղաքականությունն էր, 1883 թ. մայիսի 5-ին սուլթան Աբդուլ Համիդի ֆերմանով Օսմանյան

³² „L'Orient“, 28 juin, 1931.

³³ Farra, նշված աշխատությունը, էջ 224.

³⁴ «الطريق» بیروت، ١٩٥٠، اذار ص ١٧

կայսրության տերիտորիայում ծխախոտի արտադրության, նրա վաճառքի և արտահանման մոնոպոլիան մինչև 1913 թ. տրվում էր «Régie des tabacs l'Empire ottoman» ընկերությանը, 1914 թ. ընկերության գործունեության ժամկետը երկարացվեց 15 տարով։ Մանդատային իշխանությունները 1935 թ. նորից երկարացրին ընկերության գործունեության ժամկետը։ Ծխախոտագործության մոնոպոլիայի վերականգնումը ուժեղ հարված հասցրեց ծխախոտագործ գյուղացիների շահերին։

Լիբերալ բուրժուազիայի օրգան՝ Սաութ ալ-Ահրար» թերթը 1935 թ. հունվարի 23-ի համարում այդ առթիվ գրել է. «Ծխախոտի մշակումը և գլանակների արտադրությունը սիրիացու կյանքի համար վերջին ամենամեծ աղբյուրն էր։ Երկաթուղիները և ավտոմոբիլային ճանապարհները, նավահանգիստները, մաքսատունը և այլն վաղուց հանձնված են արտասահմանյան մոնոպոլիաներին։ Այժմ հաշիվը բոլորվեց։ Ծխախոտի մոնոպոլիան արտասահմանյան ընկերություններին հանձնելով՝ սիրիացին կորցնում է եկամտի վերջին աղբյուրը»³⁵։

Այս ընկերությունը իր ձեռքումն ամուր պահում էր գյուղացիական մանր արտադրությունը։ Ըստ «Ռեմոն»-ի սահմանած կանոնների, գյուղացին ծխախոտ արտադրելու համար թույլտվություն պիտի ստանար ընկերությունից։ Նա պարտավոր էր ծխախոտի բերքը վաճառել միայն «Ռեմոն» ընկերությանը և նրա սահմանած գներով։ Ընկերությունը որոշում էր ցանքի չափը, վաճառքի գները և այլն։ Հետևաբար, «Ռեմոն»-ից էր կախված ժողովրդական լայն մասսաների՝ ծխախոտագործ ֆելլահների, բանվորների, տեղական մանր առևտրականների բախտը։

«Ռեմոն» մոնոպոլիստական ընկերությունը չափազանց ցածր գներով գյուղացուց գնված ծխախոտը տասնապատիկ թանկ գներով վաճառում էր շուկայում։ «Ռեմոն»-ն «իր 120—130 դահեկան ծախած ծխախոտը հազիվ 4—5 դրշի կգներ»³⁶ գրել է «Առևարձակ» թերթը³⁷։

Ֆրանսիական մանդատի շրջանում էական փոփոխություններ տեղի ունեցան հաղորդակցության ճանապարհների շինարարության բնագավառում։ Մանդատի տարիներին, գլխավորապես ստրա-

³⁵ «صوت الاحرار» بیروت، ۲۳ يناير ۱۹۳۵

³⁶ «Առևարձակ», Կ. Պոլիս, 1912, № 85:

³⁷ 100 դահեկան=100 դուրուշի=1 լիրայի:

տեղիական նպատակներով, իսկ հետագայում նաև երկրի ներքին շուկան և տրանզիտային ճանապարհները բարելավելու ցանկությամբ, ֆրանսիացիները զգալիորեն զարկ տվին խճուղային ու երկաթուղային շինարարությանը:

Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ այս ճանապարհների կառուցման համար աշխատավոր ժողովրդին հարկադրել են ձրի աշխատել³⁸: Բացի այդ, բնակչությանը վճարել է շինարարության ծախսերի մի մասը, իսկ մնացած մասը ծածկվել է Օսմանյան կայսրության պարտքերի Սիրիայի բաժնի վճարումներից: Երկրի ավտոտրանսպորտը գտնվում էր երկու խոշոր անգլիական և ֆրանսիական մոնոպոլիստական ընկերությունների ձեռքում:

Սիրիայի տնտեսական կյանքին մեծ հարված հասցրեց նաև ֆրանսիական գաղութարարների վալյուտային քաղաքականությունը: Մանդատային իշխանությունները Սիրիայում լիկվիդացիայի ենթարկեցին ոսկու վալյուտայի վրա հիմնված թուրքական դրամական սխտեմը և երկրից դուրս տարան մեծ քանակությամբ հնչուն ոսկի: Մուսսալիի հաշիվներով 1922—1933 թթ. ֆրանսիացիները Սիրիայից արտահանել են 6 միլիոն թուրքական ոսկի փող³⁹: Նրանք թուրքական վալյուտան փոխում են թղթե արժեքազրկված ֆրանկով: Սիրիա-լիբանանյան բանկնոտների բաց թողումը իր ձեռքն էր վերցրել ֆրանսիական կապիտալին պատկանող Սիրիայի և Լիբանանի բանկը: Չնայած այս բանկի մասնավոր բնույթին, նրան իրավունք էր տրված գործելու պետական բանկի ֆունկցիաներով: Այս բանկը վճռական դեր է խաղացել ֆինանսական գործունեության բոլոր ասպարեզներում. հսկել է դրամական և վարկային սխտեմի վրա, վերահսկել է պետական բյուջեի գործունեությանը: Սիրիական բանկնոտները չէին ապահովված ոսկով: Սիրիական լիրայի կուրսը ուրիշ երկրների վալյուտայի նկատմամբ սահմանվել էր ֆրանսիական ֆրանկի կուրսի միջոցով և ֆրանկի արժեքազրկմանը զուգընթաց արժեքազրկվում էր նաև սիրիական լիրան, որով երկրում առաջանում էր ֆինանսական սուր ճգնաժամ:

Սիրիայի պետական բյուջեի մեծ մասը հատկացվում էր գերագույն կոմիսարի ապարատի, բանակի և ոստիկանության ծախսերի

³⁸ Himadeh, նշված աշխատությունը, էջ 186:

³⁹ Moussal, նշված աշխատությունը, էջ 61:

Համար: Դա պարզ երևում է 1933 թ. պետական բյուջեի հետևյալ տվյալներից⁴⁰:

Նկատմաններ	Ծախսեր
Ուղղակի հարկեր	27,10/0
Մաքսային կուտակումներ	30,30/0
Ներդրողական եկամուտներ	24,30/0
Ակցիզներ և այլ կուտակումներ	9,50/0
Կառավարչություն	28,90/0
Բանակ և ոստիկանություն	31,80/0
Հասարակական աշխատանք	13,30/0
Օսմանյան պարտքերի վճարում	3,20/0
Հուսովորություն	6,10/0
Առողջապահություն	3,10/0
Դյուղաանասություն	2,60/0

Իսկ Սիրիայի 1936 թ. բյուջեում 18,277 հազար ֆրանկ ընդհանուր դոմարից գերազույն կոմիսարի ապարատի և բանակի պահպանման համար ծախսվել է 7,486 հազար լիրա, կամ բյուջեի 40 տոկոսը⁴¹:

Սիրիայի տնտեսության գաղութային բնույթի մասին էր վկայում նաև ներմուծման մշտական գերակշռումը արտահանման նկատմամբ: Սիրիայի արտաքին առևտրի բալանսը մշտապես պասիվ էր: Բավական է նշել, որ միայն Ֆրանսիայից Սիրիայի ներմուծումը 1934 թ. հինգ անգամ ավելի էր, քան արտահանումը:

Սիրիան ներմուծում էր գլխավորապես տեքստիլ ապրանքներ, մեքենաներ, նավթամթերքներ, սննդամթերքներ, հատկապես շաքար և այլն: 1926 թ. մայիսի 25-ի դեկրետով Սիրիա ներմուծվող սովետական ապրանքների վրա ամենաբարձր մաքսն էր դրվում: Այդ պատճառով էլ մինչև 1933 թ. սովետա-սիրիական առևտուրը պատահական բնույթ էր կրում: Սակայն, 1933 թ. սկսած սովետա-սիրիական առևտրական փոխհարաբերությունները մշտնում են նոր փուլի մեջ և առևտուրը նրանց միջև ընդլայնվում է: Սովետական Միությունը Սիրիային՝ վաճառում էր գյուղատնտեսական մեքենաներ, տեքստիլ արտադրանքներ, նավթամթերք ու քիմիական նյութեր և փոխարենը գնում բուրդ:

⁴⁰ «Страны Востока», т. I, Ближний Восток, М., 1934, стр. 252.

⁴¹ Б. М. Д а н ц и г, Сирия, 1940, стр. 75.

Ֆրանսիական մանդատի ժամանակաշրջանում ծանր էր Սիրիայի գյուղի և քաղաքի աշխատավորների տնտեսական վիճակը: Տնտեսագետ Ադնան Ֆարրայի հաշիվներով 1936 թվականին ազգային եկամտի 14,12 տոկոսը բաժին է ընկել ֆեոդալական ճնշման տակ ապրող 240 հազար գյուղացիական ընտանիքներին. 10,56%-ը՝ արդյունաբերական և գյուղատնտեսական բանվորներին, զինվորներին, ժանդարմերիային և մանր հողատերերին, 10,56%-ը՝ ազատ պրոֆեսիայի տեր մարդկանց և պետական ծառայողներին, իսկ կալվածատեր-ֆեոդալները, արդյունաբերողները և բարձր պաշտոնյաները, որոնք կազմում էին բնակչության 15 տոկոսը, ստացել են ազգային եկամտի 57,06 տոկոսը⁴², Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ Սիրիայում 1936—1938 թթ. ազգային եկամտից բնակչության մեկ շնչին ընկնող բաժինը կազմել է 13 ֆունտ ստերլինգ. Անգլիայում՝ 101 և ԱՄՆ-ում 109:

Բանվորները տուժում էին ինչպես դեռևս գոյություն ունեցող միջնադարյան, այնպես էլ կապիտալիստական շահագործման մեթոդներից: Նրանք աշխատում էին հակասանիտարական պայմաններում: Աշխատանքի պաշտպանության օրենք բոլորովին գոյություն չուներ, բանվորական օրը չէր սահմանափակված և տևում էր 12—14 ժամ⁴³: Տեքստիլ արդյունաբերության մեջ աշխատող բանվորները օրական ստանում էին 40—50, կանայք՝ 15—25, երեխաները՝ 10—15 դոլուշ, լայնորեն կիրառվում էր կանանց և երեխաների աշխատանքը: Բանվորների ստացած աշխատավարձը չէր ծածկում նրանց ապրուստի անհրաժեշտ մինիմումի կեսն անգամ:

Անմխիթար վիճակում էին նաև ֆելլահները: Երկրի բնակչության 70 տոկոսը կազմող գյուղացիությունը տառապում էր աղքատությունից, հետամնացությունից և զանազան հիվանդություններից: Ֆելլահը մշտապես մտահոգված է ամենօրյա հացի մասին, — գրել է Ժակ Վելիերը, — նրա հիմնական սննդամթերքը հանդիսացել է կորեկի և ոսպի ալյուրից թխած հացը, միայն որոշ ընտանիքներում սրան ավելանում էր մածունը: Միսը հազվագյուտ երևույթ էր գյուղացու ընտանիքում, իսկ թեյը դեռ մոտեք չէր գործել գյուղական մայրերը. այն համարվում էր շռայլություն: Գյուղացու մի

⁴² Farra, p. 51.

⁴³ «Новейшая история стран зарубежного Востока», М., 1954, ч. I, стр. 316.

սենյակից բաղկացած խրճիթում ապրում էին թե՛ ընտանիքի անդամները և թե՛ անասունները⁴⁴։

Գյուղացու խրճիթում չկար ոչ մի կահ-կարասի։ Կենսական բոլոր պահանջները, ինչպես նշում է Բեյրութի համալսարանի պրոֆեսոր Դոդդը, ուտելը, քնելը, հանգիստը բավարարվում էին ուղղակի գետնի վրա։ Գյուղացիների մոտ 95%-ը քնում էր ցերեկային հագուստով⁴⁵։ Մանդատային իշխանությունների հարկային քաղաքականությունը քայքայման եղրին հասցրեց գյուղացու տնտեսությունը։

Ֆրանսիական մանդատային իշխանությունները վերացրին հարկահանության հին, Օսմանյան սիստեմը, որը հիմնված էր «աշարի» վրա և անցկացրին այսպես կոչված «հարկային ռեֆորմ», որի նպատակն էր ավելացնել հարկերից ստացվող եկամուտները, որովհետև աշարի սիստեմի ժամանակ հավաքված հարկերի զգալի մասը մտնում էր կապալառուների և հարկահավաքների գրպանը։ Այդ ռեֆորմով բնահարկը փոխարինվեց դրամահարկով և հարկի բարձր դրույքներ սահմանվեցին։ Այս միջոցառումները ուժեղացրին գյուղացիության հիմնական մասսայի շահագործումը։

Մանդատային իշխանությունների հարկային ռեֆորմի մասին Նեոր Լուր» թերթը գրել է. «Ֆրանսիացիք Սուրիան գրավել է քիչ ատեն վերջ վերցուցած են հին տասանորդը և հարկադրած են յուրաքանչյուր գյուղի ժողովուրդը մեծ դրամ մը հատուցանելու միանվագ կերպով և հնչուն դրամ... Գյուղացին իր ճակատին քրտինքով հասցուցած բերքը լիովին կառավարության կուտա և ասոր հակառակ տուրքի պարտքը չի կրնար վճարել։ Պարտքերը ամեն տարի վրա վրայի դալով, երբ անոնք այլևս որոշ չափի մը կը հասնին, հոգեբն ու ագարակները կը ծախվին⁴⁶։

Մանդատային իշխանությունները Սիրիայի ժողովրդի վզին էին փաթաթել նաև Օսմանյան կայսրության նախապատերազմյան պարտքերի ծանր լուծը։ Սիրիան պարտավոր էր վճարել ամբողջ օսմանյան պարտքերի իր բաժինը՝ 8,41 %-ը, որ կազմում էր թուրքական 10,870 հազար լիրա⁴⁷։

⁴⁴ Ж. Велерс, стр. 243.

⁴⁵ S. Doodd, A controlled experiment on rural higtens in Syria, Beirut, 1934, p. 38.

⁴⁶ Նեոր Լուր», Կ. Պոլիս, 30 սեպտեմբերի 1936 թ.։

⁴⁷ Гатауллин, стр. 6.

Ֆրանսիական տիրապետության ժամանակ, ինչպես նշել է Դոդդը գյուղերում համարյա բացակայում էր բժշկական սպասարկումը: Մոտակա բուժակի մոտ գնալու համար պահանջվում էր կես օր: Շատ տարածված էին մալարիան և տրախոման, Ջեբել-Անսարիայի շրջանի մի շարք գյուղերում տրախոմայով վարակվածները կազմում էին բնակչության 86 տոկոսը⁴⁸:

Մանդատային ռեժիմի տարիներին Սիրիայի սոցիալ-տնտեսական հետամնացությունն անդրադարձել էր նաև երկրի կուլտուրական վիճակի վրա: Միանգամայն հասկանալի պատճառներով ո՛չ տեղական ֆեոդալները և ո՛չ էլ մանդատային իշխանությունները չեն զբաղվել մասսաների լուսավորության հարցերով: Նրանք վախենում էին քաղաքական անկախության գաղափարների տարածումից մասսաների մեջ: Բնակչության բացարձակ մեծամասնությունը անգրագետ էր: 1931 թ. տվյալներով Սիրիայում անգրագետների թիվը հասնում էր 63 տոկոսի⁴⁹: Գյուղական վայրերում տղամարկանց մեջ անգրագիտությունը 90 տոկոսից ավելի է եղել, իսկ կանանց մեջ անգրագիտությունը հասնում էր 100 %-ի⁵⁰:

Գյուղություն ունեցող բժշկական և իրավաբանական ֆակուլտետների հիման վրա 1923 թ. հիմնվեց Սիրիայի համալսարանը: Սակայն բարձրագույն կրթություն զլխավորապես ստանում էին հարուստների զավակները:

Այսպիսով կարող ենք ասել, որ ֆրանսիական իմպերիալիստների տիրապետության շրջանում Սիրիան շարունակում էր մնալ թույլ զարգացած ագրարային երկիր, ֆրանսիական իմպերիալիզմի հումքային կցորդը և վաճառահանման շուկան:

Դա պարարտ հող էր հանդիսանում ֆրանսիական մանդատի դեմ ուղղված ռևոլյուցիոն շարժումների ծավալման համար:

⁴⁸ S. Doodd, p. 38.

⁴⁹ Hmadeh, p. 11.

⁵⁰ Ж. Велепс, стр. 226.

А. С. САРКИСЯН

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ СИРИИ
В ГОДЫ ФРАНЦУЗСКОГО МАНДАТА (1920—1936)

Р е з ю м е

В годы французского мандатного режима Сирия продолжала оставаться слаборазвитой аграрной страной, сырьевым придатком и рынком сбыта французского монополистического капитала. Промышленность и сельское хозяйство Сирии находились в тяжелом состоянии. При поддержке мандатных властей возросла земельная собственность помещиков. Многие представители буржуазии, крупные торговцы и ростовщики, завладев земельным участком крестьян, сами стали крупными землевладельцами.

Таможенная политика, применяемая в Сирии, оказала губительное влияние на местную промышленность и на развитие ремесел. Французские империалисты умышленно задерживали развитие национальной промышленности Сирии.

Мандатные власти, усиливая экономический и национальный гнет, всячески старались сохранить мандат и укрепить свои экономические, политические и стратегические позиции в Сирии.

THE SOCIAL AND ECONOMIC CONDITION OF SYRIA IN
THE YEARS OF THE FRENCH MANDATE
(1920—1936)

by A. S. SARKISSIAN

S u m m a r y

In the years of the French mandatory regime Syria continued to remain an underdeveloped agrarian country, an adjunct of raw material and a market for French monopolistic capital. The economy and agriculture of Syria was in a poor state. With the backing of mandatory authorities the land property

of the owners expanded. Most representatives of the bourgeoisie, big merchants and usurers taking possession of peasants' plots, turned into big landowners.

The policy of tariffs applied to Syria proved catastrophic to local economy and the development of trades. The French imperialists premeditatingly restricted the development of Syria's economy.

Intensifying their economic and national oppression the mandatory authorities were out in their efforts to maintain the mandate by all means and thereby strengthen their own economic, political and strategic positions in Syria.